

ขวัญในความเชื่อเรื่องแกน*

Khwan in the belief on Thaen

วุฒิชัย สว่างแสง (Wuttichai Sawangsang)¹

พุทธิรักษ์ ปราบนอก (Puttharak Prabnok)²

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอขวัญในความเชื่อเรื่องแกน โดยเป็นการวิจัยเชิงเอกสาร พบว่า ขวัญเป็นแนวคิดสำคัญในความเชื่อเรื่องแกน ขวัญเป็นมนต์ศน์ทางวิญญาณ มีกำเนิดมาจากแกน แสดงให้เห็นโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างแกนกับมนุษย์ สามารถแบ่งลักษณะของขวัญตามหน้าที่ได้ 3 ประเภท คือ (1) ขวัญหลัก หมายถึงวิญญาณมนุษย์มีดวงเดียว (2) ผีขวัญ เป็นพลังงานที่สิงสถิตอยู่ในร่างกาย และ (3) ขวัญมงคลเป็นวัตถุต่าง ๆ ที่มีลักษณะดี เป็นมงคล ทั้งนี้ แนวคิดเรื่องขวัญยังมีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมอีสาน 3 ด้าน คือ (1) ขวัญกับโลกอุดมคติ เป็นแนวคิดเกี่ยวกับโลกหลังความตาย (2) พิธีกรรม เป็นพิธีที่ใช้ในการบูชา หรือเชิญขวัญ และ (3) ศีลธรรม เป็นข้อห้ามต่าง ๆ เพื่อไม่ให้เกิดอันตรายต่อขวัญ

คำสำคัญ: ขวัญ, ความเชื่อ, แกน

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “มโนทัศน์เรื่องแกนในวัฒนธรรมอีสาน” ตามหลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญาและศาสนาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น (The article is part of the Thesis entitled “The Concept of the Thaen in Isan Culture” A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Doctor of Philosophy Program in Eastern Philosophy and Religion, Graduate School, Khon Kaen University)

¹ นักศึกษาระดับดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญาและศาสนาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น (Doctoral Candidate in the Doctor of Philosophy Program in Eastern Philosophy and Religion, Graduate School, Khon Kaen University) e-mail: wuttichai_sa@kkumail.com

² รองศาสตราจารย์ ดร. สาขาวิชาปรัชญาและศาสนาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น (Assoc.Prof.Dr., Department of Eastern Philosophy and Religion, Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University). e-mail: budhpr@kku.ac.th

Abstract

This research aims to present the Khwan in belief of Thaen by the documentary research method. It was found that Khwan is a key concept in belief of Thaen. It is a spiritual concept, originates from Thaen. It shows the structure of the relationship between Thaen and humans. Khwan has 3 functions: (1) Khwan Luk means the soul of humanity (2) Phee Khwan is the energy that resides in humans and (3) Khwan Mongkol is various objects that have good and auspicious characteristics. The concept of Khwan influences Isan culture in 3 aspects: (1) Ideals world is the concept of death in Khwan (2) Rituals is worship or Invitation Khwan and (3) Morals are the taboo to protect Khwan.

Keywords: Khwan, belief, Thaen

1. บทนำ

ขวัญ เป็นคำที่คนคนไทยมาช้านาน มีความผูกพันอยู่กับวิถีชีวิตของคนในสังคม จนให้ความรู้สึกว่าเป็นคำธรรมดาที่ใช้เรียกสิ่งที่มีความหมายดีงาม หรือเป็นมงคล เช่น ขวัญหัว ขวัญกำลังใจ ของขวัญ เมียขวัญ เสาวขวัญ หรือในบางเหตุการณ์ก็ใช้แทนอารมณ์ความรู้สึกตกใจ หรือหวาดกลัว เช่น สยองขวัญ เสียขวัญ ขวัญหาย เป็นต้น แต่น้อยคนนักที่จะรู้ถึงที่มา และความสำคัญของขวัญ ว่ามีความเชื่ออย่างไร ทำไมคนไทยจึงให้ความสำคัญกับความเชื่อนี้

นอกจากขวัญจะเป็นคำที่ใช้กันอย่างแพร่หลายในสังคมไทยแล้ว ยังมีการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อ เช่น พิธีบายศรีสู่ขวัญ ซึ่งเป็นหนึ่งในประเพณีนิยมของสังคมไทย จัดทำในวาระของความเป็นมงคลต่าง ๆ เช่น ขึ้นบ้านใหม่ หายจากอาการป่วย ทำขวัญนาค ต้อนรับแขก ฉลองเลื่อนตำแหน่ง เป็นต้น ซึ่งพิธีกรรมเหล่านี้ คนส่วนใหญ่มีความเข้าใจขวัญว่า เป็นส่วนหนึ่งของพุทธศาสนา หรือศาสนาพราหมณ์ เพราะด้วยรูปพิธีกรรมในปัจจุบัน มักจัดขึ้นตามแบบบุญพิธีในพุทธศาสนา หรือศาสนาพราหมณ์ และในบางพื้นที่ ผู้ประกอบ

พิธีกรรมก็เป็นพระสงฆ์ หรือพราหมณ์ด้วย จึงทำให้ความเข้าใจของคนไทยในปัจจุบันมองว่าความเชื่อเรื่องขวัญ เป็นส่วนหนึ่งของศาสนาเหล่านั้น แต่ที่แท้จริงหากพิจารณาในมิติของความเชื่อเรื่องขวัญ ก็จะพบความพิเศษเฉพาะตัวของขวัญ เช่น ขวัญมีอยู่หลายขวัญ สามารถออกจากร่างกาย เทียวไปมาสู่อื่นด้วยเหตุต่าง ๆ ทำให้เจ้าของขวัญเกิดการเจ็บป่วย ไม่สบายกาย ไม่สบายใจ เพราะขวัญออกจากร่างกาย ซึ่งแนวคิดเช่นนี้ไม่พบว่ามีในคำสอนของพุทธศาสนา หรือศาสนาพราหมณ์ จึงเป็นสิ่งที่น่าสนใจว่า แท้ที่จริงแล้วขวัญ คือ สิ่งใด มีความเชื่ออย่างไร หรือมีแนวคิดใดที่สามารถอธิบายความสอดคล้องของความเชื่อเรื่องขวัญนี้

สุจิตต์ วงษ์เทศ (2562) ได้ให้ข้อเสนอที่น่าสนใจว่า ขวัญเป็นความเชื่อเก่าแก่ดั้งเดิมของทุกชาติพันธุ์ในอุษาคเนย์มากกว่า 3,000 ปีมาแล้ว ปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีที่สันนิษฐานว่า สร้างขึ้น หรือเป็นสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงกับความเชื่อเรื่องขวัญ เช่น หน้ากลองทองมโหระทึกที่สร้างขึ้นเมื่อประมาณ 2,500 ปีมาแล้ว ทำปุมนูนบนรูปจอมขวัญบนหัวของคน ซึ่งมีหลายแฉก หมายถึง เส้นผมบนกลางกระหม่อมที่ขีดเป็นวงเหมือนกันหอย (ปุมนูนบนหน้ากลองทองมโหระทึกไม่ใช่ตำแหน่งใช้ไม้ตี ตามที่เข้าใจทั่วไป) กลองทองมโหระทึกใช้ตีประโคมเสียงดังกังวานไปไกล เพื่อเรียกขวัญให้กลับคืนร่าง บางทีใช้เก็บกระดูกคนตายด้วย ลายหม้อบ้านเชียงที่มีอายุกว่า 2,500 ปี มีลวดลายขวัญคล้ายวงกันหอย หรือลายนิ้วมือ มีหลายแบบ รูปร่างต่างกัน แต่ต้องการสื่อว่าเป็นขวัญของผีขวัญที่นอนราบฝังดินอยู่ เฉลวเป็นเครื่องจักสานจำลองขวัญลายกันหอยบนกลางกระหม่อม ซึ่งเชื่อว่าเฉลวยุคแรกสุด ใช้ฝังกับศพเพื่อเรียกขวัญ แต่เน้นเปื่อยย่อยสลายหมดไป เพราะทำจากตอกไผ่บาง ๆ และข้อเสนอนี้ ยังสอดคล้องกับความเชื่อเรื่องแกนในวัฒนธรรมอีสาน ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับความเชื่อเรื่องขวัญ มีการใช้เครื่องมือดังกล่าวในการประกอบพิธีกรรมเพื่อบูชาแกน หรือบูชาขวัญตามคติความเชื่อดั้งเดิม จึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจอย่างยิ่งว่า ในทัศนะของความเชื่อเรื่องแกนนี้ ได้กล่าวถึงความเชื่อเรื่องขวัญไว้อย่างไร มีคำอธิบายที่ความสอดคล้องกับความเชื่อเรื่องขวัญในสังคมอีสานปัจจุบันหรือไม่

ขวัญแม้ว่าเป็นที่คุ้นเคยกันดีในสังคมอีสาน แต่ก็ขาดการศึกษา และนำเสนอความเชื่อเรื่องขวัญอย่างจริงจัง เพราะการศึกษาส่วนใหญ่เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องขวัญในวัฒนธรรมอีสาน มักศึกษาในเชิงพิธีกรรมการสู่ขวัญ หรือกิจกรรมทางสังคมเพื่อความดีมาน้อยมากที่สุดจะกล่าวถึงที่มาของขวัญ ซึ่งเป็นแนวคิดสำคัญที่อยู่เบื้องหลังวัฒนธรรมอีสาน

ในปัจจุบัน ดังนั้น ในบทความนี้ ผู้เขียนจึงมีความสนใจที่จะศึกษาที่มาของความเชื่อเรื่องขวัญ โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อนำเสนอขวัญในความเชื่อเรื่องแถน ว่ามีความเชื่อ และมีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมอีสานอย่างไร ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้ ใช้การศึกษาจากเชิงเอกสาร แล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์เพื่อตอบวัตถุประสงค์ มีขอบเขตการศึกษาเฉพาะขวัญในความเชื่อเรื่องแถน และนำเสนอเป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับขวัญในความเชื่อเรื่องแถน ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมก่อนรับพุทธศาสนา มีความผูกพันอยู่กับวัฒนธรรม และวิถีชีวิตของคนอีสานมาช้านาน แล้วนำเสนอเป็นองค์ความรู้ เพื่อใช้ในการอธิบายถึงที่มาของความเชื่อเรื่องขวัญ

2. ความหมายของขวัญ

ขวัญ เป็นคำที่ใช้ในหลายคำ หลายสำนวนในภาษาไทย นลิน สีนุประมา (2562) ได้กล่าวไว้ในบทความออนไลน์เรื่อง “การเดินทางของขวัญ” ว่า ตามข้อเสนอของราชบัณฑิตยสถานจากรายการวิทยุ “รู้ รัก ภาษาไทย” บอกว่า “ขวัญ เป็น คำไทยแท้” เพราะเป็นคำที่มีปรากฏอยู่ในภาษาตระกูลไททุกกลุ่ม” แม้คำว่า “ขวัญ” ในภาษาตระกูลไทอื่น ๆ จะมีตัวสะกดที่ไม่ตรงมาตราแบบคำไทย คือ จะใช้ น. หนู เป็นตัวสะกด เช่น ภาษาลาว (ขวัญ), ภาษาไทลื้อ (ขวัญ), ภาษาไทใหญ่ (ขวัญ) เป็นต้น

Cheah Yanchong (1996: 31) ได้กล่าวถึงขวัญในบทความเรื่อง “More Thought on the Ancient Culture of the Tai People: The Impact of the Hua Xia Culture.” ว่า ขวัญเป็นคำพ้องเสียงที่ชัดเจนในคำภาษาจีน มีความหมายว่า วิญญาณ มีพิธีฮ้องขวัญ หรือเรียกขวัญ ซึ่งเป็นการเรียกวิญญาณที่หายไปกลับคืนมา มีต้นกำเนิดมาจากงานศพของจีนโบราณ นอกจากนี้ Qu Yuan รัฐบุรุษที่มีชื่อเสียง และเป็นนักกวีแห่งยุคสงคราม (ค.ศ. 475-221 ก่อนคริสต์ศักราช) ได้แต่งบทกวีที่ใช้ในการเรียกวิญญาณกลับคืนมา เพราะคนจีนโบราณคิดว่า วิญญาณเป็นสิ่งที่ติดอยู่กับร่างกายมนุษย์ ร่างกายมีความเสื่อมสลาย แต่วิญญาณยังคงอยู่ เมื่อผู้คนตายไป วิญญาณจะออกจากร่างกายและเข้าสู่โลกอื่น กลายเป็นเทพ หรือผี เป็นพิธีที่แพร่หลายในหมู่คนจีนโบราณ

ข้อเสนอที่ว่า ขวัญเป็นคำพ้องเสียงในภาษาจีนนี้ Pittayawat Pittayaporn. (2014: 53) ได้แสดงการเทียบกับคำในภาษาจีน ในบทความเรื่อง “Layers of Chinese Loanwords in Proto-Southwestern Tai as Evidence for the Dating of Spread

of Southwestern Tai.” พบว่ารูปสืบทอดของคำว่า ขวัญ “*qwanA” มีเสียงที่สอดคล้องกับคำว่า “[m].qʷə[n]” ซึ่งเป็นรูปคำของจีนโบราณ (Old Chinese) ของคำภาษาจีนกลาง (Mandarin Chinese) คือ คำว่า “魂” (hún) แปลความหมายว่า วิญญาณ (Soul) ซึ่งผู้รู้ทางภาษาจีนได้อธิบายเพิ่มเติมว่า ในยุคจีนโบราณ ประมาณสมัยถึง ถึงสมัยช่ง ไม่มีการออกเสียง “h” แต่ใช้เสียง “w” แทน คำว่า (hún) ในยุคนั้นจึงออกเสียงว่า (wán) หรือ (wuén) จึงมีรูปเสียงที่คล้ายกับคำว่าขวัญ

คำว่าขวัญ แม้ว่าจะมีการยืนยันที่มาของคำต่างกัน แต่ก็มี ความสอดคล้องกัน ในเชิงความหมาย ที่หมายถึง วิญญาณ เหมือนกัน ซึ่งในประเด็นนี้มีความน่าสนใจ ในทางประวัติศาสตร์ ที่มีการเสนอแนวคิดที่ว่า ชาติพันธุ์ไท-ลาวในอดีต มีถิ่นกำเนิดอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของจีน และรู้จักกันในนามว่า อ้ายลาว (Ai-Lao) ก่อนที่จะอพยพลงมายังดินแดนประเทศไทย และลาวในปัจจุบัน (Martin Stuart-Fox, 2553: 5) จึงอาจมีการรับเอาวัฒนธรรมความเชื่อซึ่งกัน และกัน ดังเช่นการเรียก ขวัญ ที่มีความหมายถึง วิญญาณ ซึ่งน่าจะเป็นความหมายดั้งเดิมของขวัญ ลักษณะของความเชื่อเรื่องขวัญ จึงแพร่หลายในกลุ่มชาติพันธุ์ไท-ลาว รวมถึง เขมร และส่วย ซึ่งเรียกขวัญว่า ปลิง เป็นสิ่งที่อาศัยอยู่กับจิตใจของคนชาวเขมร-ส่วย (มิ่งกุญ แก่นเดียว, 2542: 2583) แต่โดยสาระสำคัญของความหมาย และความเชื่อมีลักษณะเดียวกัน ขวัญจึงเป็นแนวคิดที่ตอกย้ำ ความเป็นสายวัฒนธรรมเดียวกันของชนชาติพันธุ์อุษาคเนย์ เพียงแต่ในสังคมไทยใช้คำว่า ขวัญเรียกผสมกับสิ่งอื่น ๆ จึงมีความหมายอื่นด้วย ดังคำนิยามในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของคำว่า ขวัญ หมายถึง ผม หรือขน ที่ขึ้นเวียนเป็นก้นหอย มิ่งมงคล สิริ ความดี สิ่งที่ไม่มิตัวตน เชื่อว่ามีอยู่ประจำชีวิตของคนตั้งแต่เกิดมา ถ้าขวัญอยู่กับตัวก็เป็นสิริมงคล เป็นสุขสบายจิตใจมั่นคง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 169)

นอกจากนี้ ขวัญยังมีความหมายที่ครอบคลุมไปยังสิ่งอื่นที่ไม่ใช่สิ่งมีชีวิต ใช้เรียกวัตถุ สิ่งของ เครื่องใช้ เช่น ขวัญเกวียน ขวัญเรือน เสาวขวัญ ขวัญข้าว เป็นต้น แต่ถึงกระนั้นก็ยังให้ความรู้สึกว่าเป็นการกล่าวถึงสิ่งที่อยู่ในรูปของจิต หรือวิญญาณที่สถิตในสิ่งของ มากกว่าสิ่งของนั้น ๆ เช่น ขวัญเกวียนก็หมายถึง จิต หรือวิญญาณของเกวียน ซึ่งต่างจากตัวเกวียน หรือโครงสร้างของเกวียนที่จับต้องได้ ซึ่งแนวคิดนี้อาจเป็นที่มาของความเชื่อเรื่อง แม่นางนารถ แม่นางเรือ หรือสิ่งลี้ลับที่สถิตอยู่ในรถ หรือเรือ

นอกจากขวัญที่มีลักษณะของวิญญาณสถิตในสิ่งของแล้ว ยังมีความหมายเชิงรูปธรรม คือ โลก หรือลักษณะดี ของสิ่งของ เช่น ลักษณะของเกวียนแบบไหนถึงจะดี ควรมืองค์ประกอบอะไรบ้าง เสาบ้านต้นใดมีลักษณะดี เสาที่ตั้งตรงบริเวณนี้เรียกว่าเสาขวัญ เป็นต้น ซึ่งลักษณะดีก็คือขวัญในรูปแบบของโลก แบบแผนเพื่อความเป็นมงคล

ดังนั้น หากกล่าวโดยสรุป ขวัญ มีลักษณะเป็นความเชื่อเรื่องวิญญาณ โดยเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนมีขวัญ หรือวิญญาณสถิตอยู่ เป็นสายวัฒนธรรมความเชื่อร่วมกันของกลุ่มชนชาติพันธุ์ชวาเนย์ แต่ในปัจจุบันมีความเปลี่ยนแปลงทางด้านภาษา และการใช้ภาษา ขวัญจึงมีความหมาย 2 ลักษณะ คือ ความหมายที่เป็นนามธรรม หมายถึง วิญญาณ เป็นความหมายดั้งเดิมตามความเชื่อ รวมถึงความเป็นสิริ มงคล ความดีต่าง ๆ และขวัญที่มีความหมายเป็นรูปธรรม หมายถึง สิ่งของต่าง ๆ ที่จับต้องได้

3. ขวัญในความเชื่อเรื่องแกน

ในความเชื่อเรื่องแกน ขวัญเป็นมโนทัศน์เกี่ยวกับเรื่องจิตวิญญาณ เชื่อมโยงกับความเชื่อแบบวิญญาณนิยม (Animism) ซึ่งเชื่อมาแต่เดิมว่าในธรรมชาติมีจิตวิญญาณสิงสถิตอยู่ วิญญาณเหล่านั้นมีอำนาจ มีรูปร่างที่มองไม่เห็นสถิตอยู่ตามธรรมชาติ เช่น พระอาทิตย์ ต้นไม้ ป่า เขา ก่อนที่มนุษย์จะเริ่มสร้างภาพขึ้นจากความนึกคิดของตนเอง ซึ่งเป็นภาพที่ตนเองนับถือ จะเรียกว่าพระเจ้า หรือผีสางเทวดาอะไรก็ตาม ความเชื่ออันนั้นนับว่าเป็นมูลเหตุอันหนึ่งของศาสนา (เสฐียร พันธรัณย์, 2546: 29) วิญญาณเป็นผู้คอยบงการให้สิ่งมีชีวิตดำเนินชีวิตไปในทิศทางของตนเอง และในบรรดาจิตวิญญาณทั้งหลาย ต้องมีจิตวิญญาณดวงใหญ่ที่เป็นต้นกำเนิดของจิตวิญญาณทั้งปวง มนุษย์ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติที่มีจิตวิญญาณ จึงมีสายสัมพันธ์เป็นจิตวิญญาณเล็กที่เชื่อต่อกับจิตวิญญาณใหญ่ ในฐานะจิตวิญญาณที่แยกออกมาจากจิตวิญญาณดวงใหญ่ และเมื่อมนุษย์ตายไปก็จะกลับไปรวมกับจิตวิญญาณใหญ่ดวงนั้น หรือกลับไปอยู่เคียงข้างจิตวิญญาณดวงใหญ่นั้นบนสวรรค์ซึ่งชาวอีสานเรียกจิตวิญญาณนั้นว่า ขวัญ ซึ่งสามารถสรุปเป็นประเด็นสำคัญ ได้ดังนี้

3.1 ลักษณะของขวัญ

ขวัญเป็นสิ่งที่มิอยู่ในมนุษย์ สัตว์ และสิ่งของ ไม่มีตัวตน ไม่มีรูป มีทั้งที่อยู่ประจำชีวิตของคนตั้งแต่เกิดมา และขวัญแฝงอยู่ในร่างกาย ไม่มีอำนาจ หรืออิทธิฤทธิ์ในการบันดาล แต่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ มีความหมายถึงวิญญาณ แต่ผิดแปลกจากความเป็นวิญญาณทั่วไป หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นสิ่งมีสถานะเป็นวิญญาณที่มีหน้าที่เฉพาะ เป็นสิ่งครองตน ครองใจ ดังนั้น ขวัญในความเชื่อเรื่องแกนจึงมีอยู่หลายลักษณะ ตามบทบาท หรือคุณสมบัติของขวัญ ซึ่งจำแนกเป็น 3 ลักษณะสำคัญ คือ

3.1.1 ขวัญหลัก

ขวัญหลัก เป็นวิญญาณหลัก มีดวงเดียว ไม่สามารถแบ่งแยกได้ เกิดและตายมาพร้อมกับมนุษย์ นำพาให้เกิดยังภพภูมิอื่น ๆ กล่าวคือ มนุษย์หนึ่งคนมีขวัญหลัก ไม่สามารถแบ่งแยกได้ เมื่อตายไปก็จะออกจากกายเนื้อ ไปสู่ภพภูมิตามการขับเคลื่อนของกรรม คือ ไปสวรรค์ นรก หรือกลับมาเกิดบนโลกมนุษย์ ในความเชื่อของชาวไทยดำ เรียกขวัญหลักว่า ขวัญกก หรือขวัญตัน เมื่อมนุษย์ตายลงขวัญก็จะกลับไปอยู่เมืองฟ้า อยู่กับบรรพบุรุษที่เสียชีวิตไปก่อนหน้า และลูกหลานที่มีชีวิตอยู่ก็จะทำพิธีบอกทางให้ขวัญเดินทางไปหาบรรพบุรุษ (สุมิตร ปิตีพัฒน์, 2545: 26) ขวัญหลักนี้ จึงมีความหมายเช่นเดียวกับวิญญาณทั่ว ๆ ไป ที่เชื่อว่า ชีวิตมนุษย์ประกอบขึ้นด้วยสิ่ง 2 สิ่ง คือ ร่างกาย และวิญญาณ เมื่อขวัญหลักยังอยู่ เจ้าของขวัญก็จะมีชีวิตอยู่ หากเจ้าของขวัญตาย ขวัญหลักก็จะออกจากร่างไปสู่ภพอื่น ขวัญหลักจึงเป็นสิ่งที่สามารถกลับไปสู่เมืองแกนส่วนร่างกายก็ละว้างโลกมนุษย์ นอกจากนี้ แนวคิดเรื่องขวัญหลักยังสะท้อนแนวคิดเรื่องโลกหน้าในวัฒนธรรมแกน คือ เมื่อมนุษย์ตายไป ขวัญหลักก็จะเดินทางไปยังเมืองแกน (เปรียบได้กับสวรรค์) ไปอยู่ร่วมกับผีบรรพบุรุษ โดยเชื่อว่าผีบรรพชนกับแกนนั้นมีความสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่อง เมื่อตายลงขวัญจะออกจากร่างไปพบบรรพชน และจะเดินทางไปยังเมืองฟ้าเพื่อไว้ผีฟ้า หรือแกนนั่นเอง (ปิยลักษณ์ โพธิวรรณ, 2559: 106) และเกิดเป็นด้า (ผีโคตรวงศ์) และกลายเป็นแกนในที่สุด (จตุพล ทองสกุล, 2553: 77) ด้วยเหตุนี้ แนวคิดเรื่องขวัญหลักจึงสัมพันธ์กับความเชื่อของคนอีสานในการนับถือผีบรรพบุรุษ ผีปู่ตา ผีมหะศักดิ์ หลักบ้าน หลักเมือง ก็คือเชื่อในขวัญของบรรพบุรุษ เจ้านายพื้นเมือง วีรบุรุษที่ตายไป แต่ก็ยังหวงหาอาหารต่อลูกหลาน ขวัญจึงกลับมาเป็นผีอารักษ์ที่ทำหน้าที่ปกป้องคุ้มครองลูกหลานให้อยู่เย็นเป็นสุข ทั้งสะท้อนโครงสร้างทางสังคมแบบครอบครัว

เคารพพระบอบาทุโส โดยมีแกนเป็นหัวหน้าครอบครัวฝ่ายวิญญาณ ผู้ให้กำเนิดมนุษย์ทั้งโลก ถัดลงมามีตำแหน่งเป็นโคตรวงศ์ตระกูล ถัดลงมามีผีบรรพบุรุษที่เป็นเครือญาติ ไหลลงมาสู่ลำดับญาติผู้ใหญ่ฝ่ายมนุษย์ตามลำดับ ความเชื่อเรื่องขวัญหลักนี้ จึงเป็นแนวคิดสำคัญที่อยู่เบื้องหลังโครงสร้างทางวัฒนธรรม และสังคมของคนอีสานด้วย

3.1.2 ผีขวัญ

ผีขวัญ หรือมีขวัญ เป็นขวัญที่สถิตอยู่ตามร่างกาย มีหลายขวัญ หรืออาจเรียกได้ว่าเป็นสิริประจำเรือนร่าง มีอยู่หลายขวัญ ชาวอีสานเชื่อว่าร่างกายมนุษย์ประกอบด้วยขวัญ 32 ขวัญ สถิตอยู่ตามอวัยวะน้อยใหญ่ที่สำคัญ (สุมิตร ปิติพัฒน์, 2545: 26) ถ้าขวัญอยู่กับตัวก็เป็นสิริมงคล เป็นสุขสบาย จิตใจมั่นคง ดังปรากฏในคำเ็นขวัญที่เรียกให้ขวัญกลับมาสถิตตามร่างกายความว่า

“ให้ข้านี้เป็นชั้นเอ็นเฮียกเอาขวัญให้มาเต้า เข้ามาเทียมตนเทียมตัวขวัญหัวและขวัญแก้ม ขวัญปากแ้มจิงเจรจา ขวัญตาและขวัญคิ้ว ขวัญนิ้วและขวัญแขน ขวัญขาแพนบ้านไหล่ ละหม่นนั้นขวัญหู ขวัญดั่งตมกลิ้งหนักหนักขวัญหัวใจ ขวัญในและขวัญนอก ขวัญชอกและขวัญกลาง ขวัญเอวบางกลมกั่ว ขวัญท้องน้อยหัวฮาวนม ขวัญผมดำดูอาจ ข้อยจักเชิญเอาเจ้ามาดฟ้ามาช่วยเอ็นเฮียกเอาขวัญ ว่ามาเยอขวัญเอย” (วิทยาลัยครูมหาสารคาม, 2522: 1)

ผีขวัญที่อยู่ในร่างกายของแต่ละคน สามารถเข้าออกร่างกาย และไปยังที่ต่าง ๆ ได้ แม้ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ ถ้าขวัญประเภทนี้ไม่อยู่อาจทำให้เจ็บป่วยตามร่างกาย ตรงที่ขวัญไม่อยู่ แต่ไม่ทำให้ถึงตาย เพราะขวัญหลักยังอยู่ มักมีความอ่อนไหวตามอารมณ์และความรู้สึกของมนุษย์ การที่ขวัญออกจากร่างนี้ อาจเกิดจากการตกใจทำให้ขวัญหนีไป ดังปรากฏในคำเ็นขวัญว่า

“ข้าจักได้เชิญขวัญหัวเจ้าแล่นมาเต้าวันนี้ จักเชิญเอาขวัญเจ้าให้ฮีบเข้ามาโฮม ขวัญเจ้าไปตกป่าไผ่ก็ให้ไปนำหา ขวัญเจ้าไปตกป่าเลาป่าคาก็ให้ไปนำหา เอ็นนำเฮียง ว่ามาเยอขวัญเอย ขวัญหัวเจ้าไปเข้าซวงแกนนั่ง ให้เอามาวันนี้ ขวัญหัวเจ้าไปเขาดั่งแกนเลา ให้เอามาวันนี้ ขวัญหัวเจ้าไปขึ้นโฮงแกนเถ้า ให้เอามาวันนี้ ขวัญเจ้าไปขึ้นโฮงแกนหลวง ให้เอามาวันนี้ ขวัญเจ้าไปปลูกพลูเป็นฮาก ให้เอามาวันนี้ ขวัญเจ้าไปปลูกหมากเป็นใบ ให้เอามาวันนี้” (วิทยาลัยครุมหาสารคาม, 2522: 41)

นอกจากอาการตกใจแล้ว ขวัญยังออกจากร่างได้ด้วยสาเหตุของความชอบใจ คือ การรำพึงรำพันถึงสิ่งหนึ่งสิ่งใด หรือสถานที่ใด ขวัญก็จะออกจากร่างเพื่อไปยังสถานที่นั้น ไปตามความปรารถนาแห่งความคิดถึง จึงทำให้คนผู้นั้นเกิดอาการเจ็บป่วย ดังปรากฏในคำเ็นขวัญว่า

“ขวัญเจ้าเหล้นดอมนกเขา ขวัญเจ้าไปเหล้นดอมนางนกกระจอก ขวัญเจ้าไปเหล้นดอนนกอินทรี ขวัญเจ้าไปนอนในผีป่าช้า ก็ให้มามือนี้นี้ ขวัญเจ้าไปเหล้นดอมท่างนกยาง ขวัญเจ้าไปเที่ยวทางดอมนางนกเจ้า ขวัญเจ้าไปเที่ยวเหล้นดอมเผ่าผีพาน ก็ให้มามือนี้นี้ ขวัญเจ้าไปเหล้นดอมชายผีป่า ขวัญเจ้าไปเที่ยวเหล้นดอมเถ้าผีโพง ขวัญเจ้าไปเที่ยวเหล้นในโฮงนางไอ่ ก็ให้มามือนี้นี้ ขวัญเจ้าไปเหล้นเชิงไข่เมืองแมน ขวัญเจ้าไปเหล้นเมืองแกน ท้าวเถือก ขวัญเจ้าไปเหล้นดอมเจือกหลายลวง ขวัญเจ้าไปเหล้นดอมลวง หลายหลาก ก็ให้มามือนี้นี้” (วิทยาลัยครุมหาสารคาม, 2522: 43)

ผีขวัญ หรือมิ่งขวัญเป็นสิริของเรือนร่างประดุจดังพิถีของร่างกาย เป็นสิ่งที่มีลักษณะเป็นวิญญาณย่อย ที่สามารถเข้าออกปมร่างกายได้ เช่น เมื่อเด็กเล็ก ๗ ปวดหัว ตัวร้อน นอนเป็นไข้ผ่นละเมอ ไม่ได้สติขณะที่ป่วย หรือเกิดอาการตกใจ จนทำให้เจ็บป่วยถึงกับล้มหมอนนอนเสื่อไป เช่นนี้ก็หมายความว่าผีขวัญล่องลอยไปในที่ต่าง ๆ ถ้านอนหลับผ่นไม่ตื่นแสดงว่าผีขวัญไม่อยู่กับตัวเที่ยวเตร่ไปโดยไม่รู้ที่อยู่ ซึ่งในกรณีเช่นนี้ผู้นั้นจะต้องเรียกขวัญ หรือถ้าคนตกใจเสียขวัญ ขวัญก็ออกมาจากร่างไปซึ่งเรียกว่า

ขวัญหลง ขวัญหาย ขวัญหนี ขวัญบิน เป็นต้น จึงจำเป็นจะต้องมีการการแข่งขวัญ หรือ การเรียกขวัญ ซึ่งเป็นการการเรียกขวัญของตนเองให้กลับคืนมาโดยการจัดทำพิธีอันวอน แถนให้ปล่อยขวัญกลับคืนมา มีการไล่ขวัญด้วยสิ่งของแลกเปลี่ยนการขับกล่อมแถน ด้วยเครื่องดนตรีและการไถ่ถามแถนด้วยการนับเมล็ดข้าวสารหรือทอดไม้คว่ำหางย เป็นต้น (เพชรตะบอง ไพศุณย์, 2553: 18) ด้วยมูลเหตุของคติความเชื่ออย่างนี้ จึงทำให้เกิดเป็น ประเพณีบายศรีสู่ขวัญ หรือเรียกขวัญในวัฒนธรรมอีสาน เรื่องผีขวัญ หรือขวัญที่ออกจาก ร่างนี้ มีความน่าสนใจชวนให้นึกคิดว่า ผีขวัญมีลักษณะสอดคล้องอยู่กับอารมณ์ความรู้สึก ของมนุษย์ เช่น เมื่อตกใจ หวาดกลัว หรือดีใจสุดขีด มนุษย์ก็จะมีอารมณ์แปรปรวน ด้านอารมณ์ และความรู้สึกทันที หรือบางกรณีอาจถึงขั้น หมดสติ หรือเสียชีวิตก็มี และถึงแม้ฟื้นคืนมาได้ ก็ยังมีอาการไม่ปกติ มีความหวาดหวั่น ซึมเศร้า ไม่มีชีวิตชีวา หากอธิบาย ตามทัศนะเรื่องขวัญ ก็คือ ผีขวัญได้ออกจากร่างไป ทำให้ขวัญที่สถิตในร่างกายไม่ครบ เป็นสาเหตุของอาการไม่ปกติของร่างกาย และจิตใจ

3.1.3 ขวัญมงคล

ขวัญมงคล คือ ขวัญพิเศษ เป็นสิ่งมงคล เมื่อได้ครอบครอง จะเป็นการ หนุนส่งเสริมบารมีขวัญหลัก ทำให้มีโชคลาภ และวาสนาดีขึ้น คนอีสานจึงมีความเชื่อเรื่อง ของมงคล และโฉลกต่าง ๆ ว่ามีขวัญสถิตอยู่ มีลักษณะของความเป็นพลังงานธรรมชาติ หรือวิญญาณธรรมชาติ

ขวัญมงคล มีลักษณะเป็นแบบแผนที่มีมนุษย์ยึดลักษณะบางประการ ของสิ่งต่าง ๆ แล้วกำหนดเป็นลักษณะของมงคล มีขวัญมงคลสถิตอยู่ ซึ่งเกิดจากการ ที่มนุษย์ได้คลุกคลีอยู่กับรูปลักษณะเป็นเวลานาน ย่อมจะนำเอาลักษณะที่ดี หรือไม่ดี มาพิจารณา และสรุปรูปลักษณะดี เลว แล้วบอกเล่าสืบทอดกันมา กลายเป็นแบบแผน หรือหลักเกณฑ์การกำหนดลักษณะมงคลขึ้น เช่น ห้ามคบคนหน้ากร้อคอสั้นผมหยิก หรือห้ามแต่งงานกับผู้หญิงที่เดินทางแขนเหมือนผู้ชาย กรณีเกี่ยวกับสัตว์ เช่น ควายที่จะ นำมาใช้งานต้องดูว่ามีขวัญ ถ้าไม่ครบตามลักษณะที่กำหนดถือว่าลักษณะไม่ดี เป็นต้น (บงกช สุทัศน์ ณ อยุธยา, 2550: 16) นอกจากคน และสัตว์ ยังรวมถึงสิ่งของต่าง ๆ ที่อยู่ ใกล้ชิดมนุษย์ก็มีขวัญ หรือลักษณะของมงคลอยู่ด้วย เพื่อหนุนส่งขวัญหลัก หรือบารมี ผู้ครอบครอง คนอีสานเรียกว่า ของคุณค่า ซึ่งอาจเป็นสิ่งของที่ได้จากสัตว์ วัตถุตามธรรมชาติ และสิ่งของที่มนุษย์ทำขึ้น สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่มีข้อกำหนดกำกับไว้ เรียกว่า โสภ หรือโฉลก

เช่น โสกดาบ โสกกลอง โลกแห โสกไม้ตัดทำเรือน โสกแม่บันได เป็นต้น การกำหนดแบบแผนเรื่องลักษณะมงคลนี้ขึ้นก็เพื่อในขวัญมาสถิตอยู่ ซึ่งจะสอดคล้องกับความเชื่อที่ว่าในธรรมชาติล้วนมีวิญญาณ หรือขวัญสถิตอยู่ และขวัญทั้งมวลนี้ล้วนเกิดจากแกน มีฤทธิ์ในตนเอง ผู้ใดมีขวัญสถิตอยู่ด้วย ทั้งเป็นขวัญหลัก ผีขวัญ และขวัญมงคล ชีวิตก็จะราบรื่นมีความสุข トラบเท่าสิ้นอายุขัย ขวัญมงคลจึงเป็นเรื่องของ สิ่งของ ที่อยู่ ที่หนุนส่งผู้อาศัย ผู้ครอบครองให้อยู่เย็นเป็นสุข ซึ่งมีคล้ายกับแนวคิดเรื่องฮวงจุ้ยในโหราศาสตร์แบบจีน เรื่องอิทธิพลของธรรมชาติ และความเหมาะสม ที่มีผลต่อชีวิตมนุษย์

แม้ว่าขวัญจะมีลักษณะที่ต่างกัน ตามหน้าที่ของขวัญ แต่โดยภาพรวมของขวัญก็คงลักษณะของความเป็นวิญญาณ ไม่มีตัวตน ไม่มีอิทธิฤทธิ์ แต่มีพลังชีวิตในตนเอง ซึ่งมีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนวิถีชีวิต ปรากฏอยู่ในทุกกิจกรรมของช่วงชีวิตของคนอีสาน เพื่อความเจริญงอกงาม ความราบรื่นในชีวิต ความอยู่ดีมีสุข เป็นต้น ขวัญนอกจากจะแสดงมนโพนัสน์เรื่องวิญญาณในความเชื่อเรื่องแกนแล้ว ยังเป็นสิ่งที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับสัตว์ คนกับสิ่งของ รวมทั้งสรรพสิ่งกับธรรมชาติ โดยมีแกนเป็นที่สุดของความสัมพันธ์

3.2 การกำเนิดขวัญ

ในทัศนะของความเชื่อ แกน คือ ผู้สร้างมนุษย์ และส่งมนุษย์มาอยู่บนโลกมนุษย์บนโลกจึงเป็นลูกหลานของแกน แกนจึงเป็นเหมือนขวัญใหญ่ มีศักยภาพทางวิญญาณสูงสุด เป็นขวัญต้นตอของทุกสรรพสิ่ง ขวัญของทุกสรรพสิ่งล้วนกำเนิดมาจากแกน ขวัญของมนุษย์ก็เป็นส่วนย่อยของขวัญแกน เมื่อตายไปขวัญก็จะกลับสู่เมืองแกน ในวัฒนธรรมคนดาวมีความเชื่อว่า แกนเปรียบเสมือนดาวใหญ่ หรือดวงอาทิตย์ (สุเทพ ไชยจันทร์, 2557: 198) มนุษย์จึงเปรียบเหมือนดาวเล็กที่มาจากดาวใหญ่ คนที่มาเกิดบนโลกมนุษย์จึงเรียกตัวเองว่าชาวดาว หรือต่อมา คือ ลาว (มหาสิลา วีระวงส์, 2540: 13) เมื่อตายไปขวัญหรือวิญญาณก็จะกลับไปเป็นดาว ส่องแสงสว่างเคียงคู่กับดาวใหญ่อีกครั้ง คติความเชื่อนี้มีลักษณะคล้ายกับแนวคิดเรื่องพรหมัน หรืออาตมันในปรัชญาอินเดีย ที่มีทัศนะว่า พรหมันเป็นวิญญาณบริสุทธิ์ ยิ่งใหญ่ที่สุด และเป็นต้นตอของสรรพสิ่ง วิญญาณมนุษย์ เป็นส่วนแยกย่อยที่มาจากพรหมัน มนุษย์จึงต้องชำระให้อาตมันหลุดพ้นจากการครอบงำของมายา และกลับไปรวมกันกับพรหมันอีกครั้ง (ประยงค์ แสนบุราณ, 2547: 217-221) ดังนั้น แนวคิดเรื่องขวัญนอกจากจะเป็นทัศนะเรื่องวิญญาณแล้ว ยังสะท้อนโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่าง

แถบกับมนุษย์ กล่าวคือ ขวัญทั้งปวงมีกำเนิด และจุดเริ่มต้นมาจากองค์แถบ ที่เปรียบได้กับพระเจ้าสูงสุด ผู้เป็นบ่อเกิดของสรรพสิ่ง เป็นต้นกำเนิดของขวัญทั้งมวล ทั้งขวัญหลัก ผีขวัญ และขวัญมงคล ท้ายที่สุดขวัญเหล่านั้น ก็จะต้องเดินทางกลับเมืองแถบ และกลายเป็นแถบไปในที่สุด

3.3 สายขวัญ

การที่ขวัญมีกำเนิดมาจากแถบ จึงทำให้เกิดเป็นแนวคิดเรื่องสายขวัญ ซึ่งเป็นสายสัมพันธ์ระหว่างแถบกับมนุษย์ โดยเชื่อว่า ขวัญเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นโดยแถบบนเมืองฟ้า ก่อนที่จะถูกส่งมาเกิดบนโลก คนอีสานเชื่อว่าการที่มนุษย์ลงมาเกิดบนโลกได้ ต้องนำเอาขวัญตนเองมาเกิด โดยต้องให้แถบหล่อขวัญในเบ้าหลอมมนุษย์ จึงสามารถเกิดมาเป็นมนุษย์ได้ แถบที่ทำหน้าที่หล่อมนุษย์ให้มีรูปร่าง และหน้าตาให้มีความแตกต่างกัน ก่อนลงมาเกิด คือ แถบหล่อ (ภีรนัย โชติกันตะ, 2531: 87) ในวรรณกรรมอีสานเรื่องทำวาค้อหล่อ ได้พรรณานำขั้นตอนการหล่อขวัญในเบ้าหลอมของแถบว่า มนุษย์จึงเกิดจากเบ้าหลอมของแถบ และมีสายขวัญสัมพันธ์กับเบ้าหลอมของแถบ ซึ่งเบ้าหลอมของแถบนั้นมีหลายแบบ และแถบที่หล่อก็มีหลายองค์ คนที่ผ่านเบ้าหลอมของแถบนองคี่โต ก็จะมีสายขวัญที่สัมพันธ์กับแถบนองคี่นั้น เสมือนหนึ่งลูกที่เกิดจากแถบ (อ้างอิงใน พระครูอุดมธรรมวิสิฐ (พิมพา สุวรรณวงศ์), 2557: 94-110) เมื่อเกิดมาเป็นมนุษย์ก็จะนำเอาเอกลักษณ์ของแถบนองคี่นั้นมาด้วย เหมือนกับเราหล่อพิมพ์ ถ้าใช้พิมพ์ปลาสลึงที่งานที่ได้ก็เป็นปลา ถ้าหล่อในพิมพ์ช้างก็จะออกมาเป็นช้าง ดังนั้น มนุษย์ที่เกิดมาบนโลก จึงเกิดมาด้วยรูปร่างที่ต่างกัน มีสถานะต่างกัน มีบารมี มีอำนาจต่างกัน สอดคล้องกับความเชื่อที่ว่า การที่คนได้มาเกิดในตระกูลเดียวกัน เพราะเคยเป็นพ่อแม่พี่น้องกันมาก่อน จึงได้มาเกิดร่วมตระกูลเดียวกันอีก ญาติที่ล่วงลับไปแล้วก็จะกลายเป็นผีบรรพบุรุษคอยคุ้มครองลูกหลานต่อไป ทั้งนี้เพราะทุกคนล้วนสัมพันธ์กันเป็นสายขวัญเดียวกัน มนุษย์ที่เกิดมาจึงมีชะตาชีวิตที่กำหนดมาตั้งแต่เมืองฟ้าแล้วว่าจะได้มาเกิดในครอบครัวใด ถ้าเป็นในทางพุทธศาสนา ก็เป็นเรื่องเวร เรื่องกรรม เป็นผู้กำหนดชะตาชีวิตให้มนุษย์เกิดมาเพื่อใช้กรรมของตน และการที่ได้เกิดมาร่วมกันก็เพราะกรรมเก่าแต่หนหลังชักนำให้ได้มาสัมพันธ์ฉันครอบครัว

ความเชื่อเรื่องบทบาทแถบทำหน้าที่หล่อคนนี้ ปรากฏอยู่ทั่วไปในความเชื่อของคนอีสาน คนมีรูปร่างไม่งาม ตัวขาวตัวดำ ล้วนแต่เกิดจากการหล่อของแถบ เรื่องเนื้อคู่ก็ถูกผูกเข้ากับเรื่องการปั้นคนของแถบว่า แถบลืมนั้นมาเป็นคู่แต่ปั้นให้มาเป็นคี่คน ๆ นั้น

จึงอยู่เป็นโสด รวมถึงเหล่าสัตว์น้อยใหญ่ก็ล้วนมีบ้านหล่ออยู่บนเมืองของแกน คน และสัตว์ จำเพาะเผ่าพันธุ์จึงมีความเหมือนกันในตระกูลเดียวกัน แต่ต่างกันไปตามเผ่าพันธุ์ เช่น ตระกูลคนก็มีลักษณะเป็นรูปคนแต่ต่างกันตามเผ่าพันธุ์ มีคนสูง คนต่ำ คนขาว คนเหลือง คนดำ ทั้งนี้ก็เพราะเกิดจากบ้านหลอมของแกนแตกต่างกันไป เหล่าสัตว์ก็เช่นเดียวกัน ดังนั้น แนวคิดเรื่องการหล่อคนของแกนจึงน่าจะมีที่มาจากความต้องการอธิบายความหลากหลายทางรูปลักษณะของกลุ่มชาติพันธุ์มีเผ่าไท-ลาว ขอม แกว ลัวะ เป็นต้น เรื่องสายขวัญจึงถูกนำมาจัดระเบียบทางสังคมกลุ่มชาติพันธุ์ ให้อยู่ในจำเพาะกลุ่มพวกตน นับว่าเป็นการวางเค้าโครงความต่างระดับชนชั้นทางสังคม แต่ท้ายที่สุดมนุษย์ทุกเผ่าพันธุ์ก็ล้วนเกิดจากขวัญของแกนหลงเช่นเดียวกัน และแนวคิดเรื่องสายขวัญนี้เองที่ทำให้มนุษย์มีความสัมพันธ์กันในความเป็นมนุษย์ร่วมโลกเดียวกัน เป็นที่มาของความสัมพันธ์แบบครอบครัวทางสังคมของคนอีสานที่ได้รับมาจากความเชื่อเรื่องขวัญ ในทัศนะของความเชื่อเรื่องแกน เมื่อมีแขกไปเฝ้ามา ก็จัดพิธีสู่ขวัญ รับขวัญ ต้อนรับกัน แสดงมิตรไมตรีที่ต่อกันเหมือนเป็นคนในครอบครัวเดียวกัน

ในความเชื่อเรื่องแกน ขวัญเป็นมนต์ศักดิ์ทางวิญญาณ มีความพิเศษเฉพาะตัว คือขวัญมีอยู่หลายขวัญ แต่มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน ทั้งนี้ ขวัญยังแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างแกนกับมนุษย์ โดยมีโครงสร้างความผูกพันผ่านสายขวัญ เป็นโครงข่ายเชื่อมโยงสังคมมนุษย์เข้าด้วยกัน โดยมีแกนเป็นศูนย์กลางของขวัญทั้งหมด เมื่อมนุษย์เสียชีวิตลงขวัญก็จะเดินทางกลับเมืองแกน ทั้งนี้ ความเชื่อเรื่องขวัญยังเป็นแนวคิดสำคัญที่อยู่เบื้องหลังโครงสร้างทางวัฒนธรรมอีสาน ที่ได้รับการปลูกฝังสืบทอดกันมา สะท้อนบริบททางสังคมอีสาน ที่ทุกคนต่างแสดงออกถึงมิติจิตวิญญาณมิติที่มีให้แกกัน เป็นกุศโลบายในการสร้างความสามัคคีของคนในสังคม อีกทั้งข้อกำหนดในความเชื่อเรื่องขวัญ ยังสะท้อนบทบาทในการควบคุมทางศีลธรรม โดยคนอีสานจะคอยระวังขวัญไม่ให้หลงทาง หรือหลงผิดแต่ให้มีสติ เคารพยำเกรงต่อความถูกต้อง จาริต ประเพณี ความดีงาม แม้ยามมีชีวิตอยู่ตกทุกข์ได้ยากก็จะได้รับการช่วยเหลือจากแกน แม้ตายไปแล้วก็จะได้รับการต้อนรับกลับสู่เมืองฟ้า เป็นที่เคารพนับถือของอนุชนรุ่นหลัง ด้วยเหตุนี้ ขวัญในทัศนะของความเชื่อเรื่องแกนจึงมีความสำคัญมากต่อวัฒนธรรมอีสาน โดยเฉพาะวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องวิญญาณเป็นพื้นฐานกำหนดจาริต และศีลธรรมที่ยึดเอาโลกของแกน ซึ่งเปรียบได้กับแนวคิดเรื่องสวรรค์ เป็นอุดมคติสูงสุดของชีวิต เพื่อให้ขวัญได้พบกับความสุขสงบในโลกหลังความตาย

4. อิทธิพลของแนวคิดเรื่องขวัญในวัฒนธรรมอีสาน

ขวัญในทัศนะของความเชื่อเรื่องแกน เป็นแนวคิดสำคัญที่อยู่เบื้องหลังโครงสร้างทางสังคมอีสาน มีบทบาทต่อแนวคิด และพฤติกรรมของคนอีสาน ซึ่งสามารถสรุปอิทธิพลของขวัญในวัฒนธรรมอีสาน ได้ดังนี้

4.1 ขวัญกับโลกอุดมคติ

คนอีสานให้ความสำคัญกับโลกหน้า แม้ว่าในปัจจุบันอุดมคติเรื่องโลกหน้าจะได้รับอิทธิพลจากคำสอนทางพุทธศาสนา แต่ในวิถีปฏิบัติของคนอีสาน ยังคงให้ความสำคัญกับเรื่องขวัญอยู่ โดยมีความเชื่อว่า มนุษย์ทุกคนมีขวัญ เมื่อตายไปก็ต้องนำขวัญกลับไปเกิดบนเมืองแกน และกลายเป็นแกนในที่สุด ซึ่งในอุดมคติ เรื่องโลกของแกนนั้น เป็นโลกที่มีความสมบูรณ์ เป็นโลกทิพย์ มีทศนะเช่นเดียวกับแนวคิดเรื่องสวรรค์ ตั้งอยู่บนฟ้า เหนือจากโลกมนุษย์ โดยแบ่งเป็นเมืองต่าง ๆ มีเหล่าแกนบริวารปกครองเป็นชั้น ๆ มักเรียกโดยรวม ๆ ว่าเมืองแกน เมืองฟ้า เมืองเทิง เมืองบน แดนสรวง หรือสวรรค์ หมายถึงเมืองที่อยู่บนฟ้า เป็นที่อยู่ของเหล่าแกน ซึ่งสามารถแบ่งแกนที่อาศัยอยู่บนเมืองแกนได้เป็น 4 กลุ่ม คือ

1) แกนหลวง คือ แกนสูงสุด มีความหมายเทียบได้กับพระเจ้า (God) ในศาสนาเทวนิยม เป็นพระเจ้าผู้ยิ่งใหญ่เพียงพระองค์เดียว เป็นผู้สร้างเอกภพ โลก และสรรพสิ่งต่าง ๆ รวมถึงทรงสร้างแกนองค์อื่น ๆ ให้ทำหน้าที่ตามบัญชาของพระองค์ ในนิทานปรัมปราเรื่องแกน เรียกแกนหลวงว่า แกนฟ้าขึ้น (ภีรนัย โชติกันตะ, 2531: 87) ในพงศาวดารล้านช้างเรียกว่า “พระยาแกนหลวง” (องค์การค้าของคุรุสภา, 2506: 140)

2) แกนบริวาร คือ แกนที่มีตำแหน่ง หรือถูกสร้างโดยตรงจากแกนหลวง เพื่อทำตามบัญชาของพระองค์ในการดูแลโลก และมนุษย์ มีพลังอำนาจพิเศษเฉพาะด้าน มีความเหนือกว่าแกนองค์อื่น ๆ ในด้านของตน มีความหมายเทียบได้กับ เทพ เทวดา (gods) ที่มีศักดิ์ต่ำกว่าแกนหลวง หรือถูกสร้างขึ้นโดยแกนหลวง มีหน้าที่ในการปฏิบัติตามบัญชาของแกนหลวง ซึ่งแกนบริวารมีจำนวนมาก มีบทบาทหน้าที่รับผิดชอบของแกนแต่ละองค์ เช่น แกนหล่อ คือ แกนแห่งการช่าง แกนแต่ง คือ แกนผู้มีหน้าที่ประสาวิชาความรู้ต่าง ๆ แกนถม แกนตรา แกนเถือก และแกนหุสี เป็นแกนประจำทิศทั้ง 4 ช่วยพัฒนาบ้านเมือง ชีวภูมิประเทศที่เหมาะสมในการตั้งเมือง การเพาะปลูก แกนคำ คือ แกนผู้ทำหน้าที่ในการ

สงคราม แกนซัง คือ แกนผู้ทำหน้าที่ในการตัดสินพิจารณาคดี และคนชั่ว แกนแพน คือ แกนแห่งดนตรี ทำหน้าที่สอนศิลปะ การขับร้อง การพ้อนรำ และการกวีดนตรีต่าง ๆ เป็นต้น (ภีรนัย โชติกันตะ, 2531: 87)

3) ชาวแกนที่อาศัยอยู่บนเมืองแกน มีจำนวนมากมีทั้งเพศหญิง และเพศชาย คอยช่วยงานแกนบริวารอีกทอดหนึ่ง ซึ่งแกนระดับนี้มักไม่ถูกเรียกชื่อว่าแกนนำหน้า เช่น ปู่เยอ ย่าเยอ นางมาตรฟ้า แม่บ้า พวกผีแมน เป็นต้น เป็นพวกที่เกิดมีอยู่ในเมืองแกนอยู่แล้ว

4) วิญญาณมนุษย์ที่ตายไปแล้วไปเกิดบนเมืองแกน อาศัยอยู่กับแกนบรรพบุรุษ เป็นผีบรรพบุรุษ หรือเป็นผีดำ และมีโอกาสไปเกิดเป็นแกน ซึ่งถ้าหากเปรียบชาวแกนเป็นเช่นเทวดาในพุทธศาสนา ก็คือมนุษย์ที่ทำความดี เมื่อตายไปก็ไปเกิดเป็นเทวดาจำนวนมาก เป็นเทวดาระดับทั่วไป

แกนกลุ่มที่ 3 และ 4 เป็นแกนทั่วไป บางความเชื่อก็จัดเป็นประเภทต่างหากจากแกน แต่ก็ยังคงความสัมพันธ์กับเหล่าแกน เช่น เป็นลูกหลานของแกน หรือเป็นผู้ช่วยของแกนบริวาร และมักมีปฏิสัมพันธ์กับมนุษย์โดยตรง เช่น ปู่เยอ ย่าเยอ เป็นชาวแกนที่รับบัญชาให้ลงมาตัดเครือเขากาดบนโลกมนุษย์ เมื่อตายไปก็เป็นผู้มีศักดิ์รักษากลับบ้านเมืองมนุษย์ ผีปู่ตาซึ่งเป็นผีบรรพบุรุษ เมื่อถึงหน้าฝนก็จะมีการบนบานศาลกล่าวต่อผีปู่ตา เพื่อขอฝน ผีปู่ตาก็จะนำความไปบอกต่อแกนให้ประทานฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล เป็นต้น ทั้งนี้ในตำนานการสร้างโลก และมโนทัศน์ทางประวัติศาสตร์ของชนชาติพันธุ์ไท-ลาว ยังเชื่ออีกว่า บรรพบุรุษของมนุษย์ เป็นชาวแกนที่ลงมาอยู่บนโลกตามบัญชาของแกนหลวงในยุคที่โลก และฟ้ายังเชื่อมโยงถึงกันอยู่ แล้วขยายเผ่าพันธุ์เป็นเหล่ากอมมนุษย์ในปัจจุบัน มนุษย์จึงเป็นลูกหลานของแกน เมื่อโลก และฟ้าแยกขาดจากกัน มนุษย์ก็ไม่สามารถกลับไปสู่เมืองแกนได้ แต่หากจะกลับเมืองแกน ก็มีเพียงขวัญเท่านั้นที่จะสามารถเดินทางกลับได้ ด้วยเหตุนี้ คนอีสานจึงให้ความสำคัญกับขวัญ จะต้องชำระหรือเผ่าระวังขวัญให้สะอาดบริสุทธิ์ เพื่อที่จะสามารถกลับไปสู่เมืองแกนได้ ความต้องการที่จะให้ขวัญเดินทางกลับสู่เมืองแกน จึงเป็นความมุ่งหวังสำคัญของคนอีสาน ทำให้เกิดเป็นประเพณี และพิธีกรรมมากมาย โดยมีที่มาจากอุดมคติเรื่องขวัญในทัศนะความเชื่อเรื่องแกนนี้

4.2 พิธีกรรม

ขวัญเป็นสิ่งที่ดีตัวมาแต่กำเนิด แต่เมื่อใดที่ขวัญออกจากร่างกาย คนผู้นั้นย่อมมีสภาพที่ไม่สมบูรณ์ดังเดิม อาจมีอาการเจ็บป่วย ไม่ร่าเริงแจ่มใส หรือลักษณะผิดปกติไปจากเดิมที่เคยเป็นมา คนอีสานเชื่อว่าขวัญหนี ต้องทำพิธีเชิญขวัญ ซึ่งมีอยู่หลายพิธีกรรมดังนี้

4.2.1 พิธีสู่ขวัญ

สู่ขวัญ มาจากคำว่า สู่ ซึ่งมาจากคำว่า สุตร์ เป็นศัพท์เก่า แปลว่า ท่อง บ่น สาธยาย เช่น สุตร์มนต์ (วิทยาลัยครุมหาสารคาม, 2522: 1) และคำว่า ขวัญ หมายถึง จิตวิญญาณตามความเชื่อ พิธีสู่ขวัญจึงเป็นการท่องสาธยายมนต์ เพื่อบูชาเรียก หรือเชิญขวัญ ซึ่งพิธีสู่ขวัญ เป็นพิธีกรรมที่ยังคงยึดถือสืบทอดจากอดีต มีมานานก่อนที่พุทธศาสนาจะเผยแผ่เข้ามาในดินแดนแถบสุวรรณภูมิ ในประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม สาธารณรัฐแห่งสหภาพพม่า (เมียนมาร์) และสาธารณรัฐอินเดีย ซึ่งต่างก็มีพิธีเรียกขวัญด้วยกันทั้งสิ้น (อลงกรณ์ อธิผล, 2558: 36-37) นิยมทำกันมาถือว่าเป็นมงคล ให้เกิดความสวัสดิเป็นพิธีกรรมที่ผูกพันอยู่กับวิถีชีวิตของคนอีสานเกือบทุกช่วงอิริยาบถ เช่น การสู่ขวัญเด็กแรกเกิด การสู่ขวัญแม่ออกกรรม หรือผู้หญิงหลังคลอด การสู่ขวัญแต่งงาน การสู่ขวัญคนที่รอดพ้นจากความตาย หรือเจ็บป่วยไข้ การสู่ขวัญหลวง การสู่ขวัญวัวควายหลังฤดูทำนา การสู่ขวัญข้าว เป็นต้น ในปัจจุบันพิธีสู่ขวัญถูกเรียกอย่างเป็นทางการว่า พิธีบายศรีสู่ขวัญ เนื่องจากเกิดความผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมความเชื่อท้องถิ่น กับวัฒนธรรมแบบพราหมณ์ ซึ่งบายศรีมาจากคำว่า บาศรีสู่ขวัญเป็นประเพณีดั้งเดิมเก่าแก่ นิยมทำกันมาถือว่าเป็นมงคล ให้เกิดความสวัสดิ ในอดีตบายศรีนี้จะทำกันในชั้นเจ้านาย เพราะบายศรี มาจากคำว่า บา ที่แสดงถึงผู้ชายชั้นเจ้านาย เช่น บาคาน บาท้าว เป็นต้น และคำว่า ศรี ที่หมายถึง ศรี หรือดี ไม่ได้มีความหมายตามคำว่า บายศรี ซึ่ง บาย ซึ่งเป็นกิริยาแปลว่า จับ หรือลูบ (วิทยาลัยครุมหาสารคาม, 2522: 1) แต่อย่างไรก็ตาม พิธีบายศรีสู่ขวัญก็ยังคงความหมายลักษณะเดิม คือ การสาธยายมนต์ เพื่อเชิญขวัญมาสถิตให้เกิดความเป็นมงคล

4.2.2 พิธีกรรมแปลงขวัญ

เป็นพิธีที่เกิดจากความเชื่อที่ว่าขวัญทำหน้าที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิดจนตาย จากไปสู่โลกเบื้องหน้า และเป็นมิ่งขวัญของเรือนร่างประดุจดังพี่เลี้ยงของร่างกาย เมื่อเด็กเล็ก ๆ ปวดหัวตัวร้อนนอนเป็นไข้ผื่นละเมอไม่ได้สติ ขณะที่ป่วย หรือเกิดอาการ ตกใจจนทำให้เจ็บป่วยถึงกับล้มหมอนนอนเสื่อไปเช่นนี้ ก็หมายความว่าผีขวัญล่องลอยไปในที่ต่าง ๆ ถ้านอนหลับฝันไม่ดีแสดงว่าผีขวัญไม่อยู่กับตัวเที่ยวเตร่ไปโดยไม่รู้ที่อยู่ หรือตกใจเสียขวัญ ขวัญก็ออกมาจากร่างไป ซึ่งเรียกว่าขวัญหลง ขวัญหาย ขวัญหนี ขวัญบิน เป็นต้น ซึ่งในกรณีเช่นนี้ ผู้นั้นจะต้องมีการการแปลงขวัญซึ่งเป็นการเรียกขวัญของตนเองโดยการจัดทำพิธีอ้อนวอนแกนให้ปล่อยขวัญกลับคืนมา มีการไล่ขวัญด้วยสิ่งของ แลกเปลี่ยน การขับกล่อมแกนด้วยเครื่องดนตรี และการไต่ถามแกนด้วยการนับเมล็ดข้าวสาร หรือทอดไม้คว่ำหางายเป็นต้น (เพชรตะบอง ไพศุณย์, 2553: 18) ในการเรียกขวัญของ ชาวไทดำ มีความเชื่อเกี่ยวกับผีขวัญและมดหมอ ไทดำเชื่อว่า คนเจ็บป่วยจะมีสาเหตุ มาจากมีผีมาเอาขวัญไปแล้วทำให้เกิดการเจ็บป่วย และจะทราบว่ามีผีตัวไหนเป็นผู้นำขวัญ ไปหรือขวัญอาจจะหนีไปเองหาเที่ยวแล้วไม่ยอมกลับมา การที่จะรู้ได้ต้องไปหาหมอเอื้อง ทำพิธีเอื้อง (ส่องตรวจตรา) คว้าขวัญไปไหนต้องรักษาโดยใช้มดไปตามขวัญ ถ้าหากไป ไม่ไกลมดก็จะให้บริวารน้อยไม่ต้องมีฤทธิ์เดชมากนัก แต่ถ้าหากถูกจับไปไกลไปบนท้องฟ้า โดยเฉพาะถูกแกนจับไปก็ถือว่า เป็นเคราะห์ร้ายแรงทำผิดอย่างหนัก การที่จะตามขวัญ มาได้ต้องใช้บริวารที่เก่งมาก และต้องเหาะบินขึ้นบนท้องฟ้าได้ ซึ่งอาจจะเป็นม้าที่บินได้ หรือตัวลวง เป็นต้น (สุนทร วรหาร, 2561: 13) ในทำนองเดียวกันนี้ คนอีสานก็เชื่อว่า คนป่วยรักษาไม่หาย หรือไม่ทราบสาเหตุการป่วย ด้วยวิธีแพทย์แผนปัจจุบัน แสดงว่า ขวัญคิง (ร่างกาย) ไม่อยู่กับตัว จำเป็นจะต้องแปลงขวัญ หรือเชิญขวัญกลับ แต่หากเชิญแล้ว ขวัญไม่กลับ แสดงว่าขวัญมีเหตุขัดข้อง จำเป็นจะต้องตรวจดูขวัญเรียกว่า ลำส่อง ลำปัว เพื่อให้ทราบสาเหตุ และวิธีการแก้ไข หรือรักษา

4.2.3 พิธีส่งขวัญ

ขวัญมีสถานะเป็นวิญญาณ เป็นสิ่งเดียวที่สามารถกลับไปเมืองแกนได้ ส่วนร่างกายก็ละว้างโยกโลกมนุษย์ แนวคิดเรื่องขวัญจึงสะท้อนแนวคิดเรื่องโลกหน้าในวัฒนธรรม อีสาน เมื่อมีคนเสียชีวิตลง จึงต้องมีพิธีส่งขวัญ คือ บอกกล่าวแก่ดวงวิญญาณผู้ตายให้ ทราบว่าตนเองได้ตายแล้ว และชี้ทางให้ไปอยู่ร่วมกับวิญญาณบรรพบุรุษบนเมืองฟ้า

ซึ่งเรียกพิธีกรรมนี้ว่า การจันเหือนติ คือ งานมหรสพที่จัดขึ้นเพื่อยินดีส่งดวงวิญญาณผู้ตายไปสู่สวรรค์ และเมื่อถึงเวลาเผา หรือฝังร่างเรียกว่า ส่งสการเมี้ยนคาบ ก็จะนำศพออกไปป่าช้า ซึ่งเป็นสถานที่สมมติ หรือจำลองประตูปะตูเมืองฟ้า เรียกว่า เวลาผิตกป่า หรือเอาศพไปป่า เป็นเวลาที่เชื่อว่าฟ้าเปิดประตูรับดวงวิญญาณ เมื่อเผาเสร็จแล้ว ก็จะมีการเก็บถ้ำกระดูก ส่วนหนึ่งนำไปใส่โกฏิไปเก็บไว้ที่บ้าน หรือวัด ส่วนถ้ำที่เหลือก็จะเทใส่ไห ขุดหลุมฝังไว้ที่ป่าช้า และทำหลักเครื่องหมายไว้เรียกว่า หลักเสม มีการระบุชื่อวันเดือนปีเกิดผู้ตายไว้ในสมัยก่อนมีการสลักเป็นลักษณะเหมือนมณฑป พร้อมทั้งเตรียมข้าวปลาอาหาร และเครื่องใช้ต่าง ๆ ทิ้งไว้ให้ด้วย กระดุกที่นำกลับมาก็มีการทำหอบปราสาทผึ้งฉลองกันที่บ้าน ก่อนที่จะนำไปบรรจุไว้ที่วัด ทั้งนี้ แนวคิดเกี่ยวกับการเก็บกระดูกใส่โกฏิ หรือฝังลงดิน ยังสะท้อนความเชื่อดั้งเดิมเรื่องมนุษย์เกิดจากน้ำเต้าปุง เมื่อมนุษย์ตายก็นิยมนำกระดูกไว้ในไหที่สร้างเลียนแบบผลน้ำเต้าแล้วฝังดินไว้ เพื่อส่งขวัญกับสู่เมืองฟ้า จะเห็นได้จากข้อสันนิษฐานของการสร้างไผหิน ในบริเวณทุ่งไผหินของประเทศลาว หรือแม้แต่การค้นพบสุสาน และโครงกระดูกมนุษย์ยุคโบราณก็นิยมฝังมากกว่าเผา ซึ่งพิธีกรรมเกี่ยวกับศพในอดีตนี้อาจส่วนเกี่ยวข้องกับพิธีส่งขวัญในความเชื่อเรื่องแถนรวมอยู่ด้วย ดังปรากฏอยู่ในพงศาวดารล้านช้างช่วงที่ปู่ลาจเชิงกล่าวสอนมนุษย์ว่า

“ผู้ออกมาทางฮูสัวให้เผาเสีย เก็บถุกหลังสร้อยสีให้แบ่งเถียง ใส่ลูก
ไว้ให้ไปส่งข้าวส่งน้ำชุมมือ ผู้ออกมาทางฮูซึนั้นให้ฝังเสียแล้วแบ่งเถียงกวมไว้เล่า
ให้ไปส่งข้าวน้ำช้วน” (องค์การค้าของคุรุสภา, 2506: 139)

ในวัฒนธรรมของชาวไทดำ ซึ่งเป็นกลุ่มย่อยในกลุ่มชาติพันธุ์ไท-ลาว ก็มีความเชื่อในทำนองเดียวกับคนอีสาน โดยเชื่อว่า เมื่อคนตายไปแล้วขวัญแบ่งออกเป็น 3 ขวัญใหญ่ คือ ขวัญกก หรือขวัญตัน ก็จะกลับไปอยู่เมืองฟ้า อยู่กับบรรพบุรุษที่เสียชีวิตไปก่อนหน้า และลูกหลานที่มีชีวิตอยู่ก็จะทำพิธีบอกทางให้ขวัญเดินทางไปหาบรรพบุรุษเมื่อทำพิธีเผา หรือฝังศพในป่าแอ่ว (ป่าช้า) ส่วนขวัญปลาย หรือเงา ก็จะมีการสร้างศาลเล็ก ๆ ให้อยู่ในป่าช้าพร้อมจัดเครื่องใช้ต่าง ๆ ให้ ส่วนขวัญหัว หรือขวัญกลางจะถูกเชิญไปไว้ที่เรือนโดยจะมีการสร้างหิ้งไว้ หรือที่เรียกว่า กะหลอห้อง หรือกะลอฮ้อง (สมิตร บิตพัฒน, 2545: 26) เพื่อปกป้องรักษาลูกหลาน และจะมีการบูชา และเลี้ยงเหมือนครั้ง

ยังมีชีวิตอยู่ตามจารีต หรือที่เรียกว่าพิธีเสน หรือเซ่น ไทดำยังเชื่ออีกว่าโลกทัศน์เกี่ยวกับการดำรงอยู่หลังความตายว่า เหมือนกับวิถีชีวิตปกติทั่วไปต้องมีข้าวของเครื่องใช้มีการสร้างบ้านเรือน ทำไร่นา มีการใช้เงินซื้อ หรือใช้สอยเป็นค่าต่าง ๆ ผีและคนอยู่ร่วมกันไม่ได้ เพราะอยู่คนละภพคนละสถานภาพ เมื่อตายแล้วจะต้องไม่ทำอะไรร่วมกัน ไม่เช่นนั้นจะทำให้เจ็บป่วยหรือตายตามกันไปได้ เช่น วัฒนธรรมการกิน เป็นต้น (สุนทร วรหาร, 2561: 17) รูปแบบวัฒนธรรมของชาวไทดำ และอีสานมีความคล้ายกันอยู่มาก เพียงแต่ความเข้มข้นของความเชื่อต่างกัน วัฒนธรรมอีสานในปัจจุบัน มีความเชื่อทางพุทธศาสนา เข้ามามากับทับซ้อนอยู่ ทำให้ถูกอธิบายในทางแก่นคำสอนทางพุทธศาสนา แต่กระนั้น ก็ยังคงเค้าโครงรูปแบบพิธีกรรมดั้งเดิมเอาไว้

พิธีกรรมเกี่ยวกับขวัญในวัฒนธรรมอีสาน สามารถแบ่งประเภทตามวัตถุประสงค์ ได้ 2 ลักษณะ คือ เนื่องในโอกาสอันเป็นมงคลจัดขึ้นเพื่อแสดงความยินดีที่ได้ประสบผลสำเร็จ หรือได้รับชัยชนะ โดยมีจุดมุ่งหมาย เพื่อเป็นการรับขวัญ บำรุงขวัญให้กำลังใจ และถือเป็นการอวยพรให้ประสบความสุขความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป โอกาสดังกล่าว เช่น การแต่งงาน การขึ้นบ้านใหม่ หายจากการเจ็บป่วย การต้อนรับแขกคนสำคัญ เพื่อความเป็นสิริมงคล เป็นต้น และอีกอย่างหนึ่ง คือ เนื่องในวาระที่ไม่เป็นมงคลเช่น ชะตาตก เจ็บป่วย เสียทรัพย์สิน เสียชีวิต เป็นต้น ในการนี้จะเน้นไปที่พิธีกรรม เวทมนตร์ ไสยศาสตร์ มักทำการเฉพาะ นอกจากนี้ พิธีกรรมเกี่ยวกับขวัญยังเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งของชุมชน เพื่อใช้เป็นตัวเชื่อมโยงผู้คนเข้าด้วยกัน โดยอาศัยความเชื่อเข้ามาเป็นกลไกในการผลักดันให้เกิดความสัมพันธ์ของคนในชุมชน เพราะประเพณี และพิธีกรรมที่เกี่ยวกับขวัญ ส่วนใหญ่ เป็นกิจกรรมที่มีคนเข้าร่วมจำนวนมาก จึงมีลักษณะของการรวมกลุ่มกันของคนจำนวนมาก มาประชุมกัน เพื่อความดีงามบางประการ ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนทัศนะ และได้พูดคุยกันในกลุ่มคนในสังคมด้วยกัน และที่สำคัญ คือมาเพื่อให้กำลังใจ หรือร่วมอวยพรให้กับสมาชิกของสังคม ทำให้เกิดคุ้นเคย และความสัมพันธ์อันดีต่อกัน เป็นแบบแผนในการพึ่งพาอาศัยกัน และรักษาความสัมพันธ์ระหว่างกันของคนในสังคมอีสาน

4.3 ศิลธรรม

จากเป้าหมายสูงสุดที่ต้องการให้ขวัญเดินทางกลับไปสู่เมืองแก่นได้ จึงทำให้เกิดเป็นระบบโครงสร้างทางศีลธรรมขึ้น มีการกำหนดเป็นข้อห้าม และคำสอน ที่เกี่ยวกับพฤติกรรม และกิจกรรมของคนอีสาน เพื่อไม่ให้เกิดอันตรายกับขวัญ หรือวิญญาณมนุษย์ เรียกว่า ข้อชะล่า ดังเช่นในบทสุตรขวัญที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม นอกจากเนื้อหาในการสรรเสริญ และอ้อนวอนต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์แล้ว ยังเป็นการกล่าวสอนศีลธรรม จารีตต่าง ๆ ในที่นี้ยกตัวอย่างบทสุตรในพิธีบายศรีสู่ขวัญคู่บ่าวสาวว่า

“ให้ไปค่อยมาก่อย เห็นโคตรเห็นวงศ์ อย่าไปโกงเถียงพ่อเถียงแม่
เห็นคนแก่ปากว่าจาไซ อย่าจัญไร ป้อยผีป้อยท่า อย่าไปด่าพี่น้องทั้งผัว
อย่าเมาเมาสุราเบียดอก ยามขึ้นโคกหาพินหาตอง อย่าเสียงห้องร้องเพลง
แอ่นแอ่น อย่าได้แล่นป่าหมู่ป่าฝูง คั่นเห็นลุงให้ว่ากะบาด อย่าได้ขาดความ
เว้าขานไซ ไปทางใดอย่าได้ช้า คั่นเห็นป่าให้ว่าคือลุง อย่าหัวสูงไปหมอบมาหมอบ
อย่าว่าปอบผีท่า ผีภู อย่าซูลูเอาของบ่อบอก อย่ากลับกลอกปู้ ย่างศา
ยามไปมาให้วนเวียนแหว่ อีกคือพ่อคือแม่ปู่ย่า ของโต อย่าพาโลต่อแหล
หลอนหลอก อย่าไปบอกใช้สิ่งเอาของ ผิดูธรรมนองครองของลูกไก่ กว่าสี้ได้
ลูกเผิ่นมาแยง อย่าเว้าแข็งคำหวานโอนอ่อน” (ปิยลักษณ์ โพธิวรรณ, 2559:
105-106)

บทสุตรขวัญของคนอีสาน นอกจากจะสาธยายเพื่อความศักดิ์สิทธิ์แล้ว ยังเป็นการกล่าวสอนบัญญัติทางศีลธรรม ที่ใช้ในการสั่งสอนอบรมผู้คนในสังคมอีสาน ให้อยู่ในระเบียบแบบแผน โดยการอ้างอำนาจสิ่งเหนือธรรมชาติ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาเป็นบรรทัดฐานของความดี และเป็นผู้กำหนดบรรทัดฐานทางสังคม ผู้เข้าร่วมพิธีเสมือนหนึ่งเป็นผู้ถูกกล่าวสอน ทั้งมีการแนะนำ และตักเตือน ซึ่งล้วนเป็นแนวทางในการปฏิบัติ เพื่อให้เกิดความสุขในการดำเนินชีวิต นับว่าเป็นกุศโลบายในการสั่งสอนศีลธรรมของปราชญ์โบราณผ่านทางพิธีกรรมความเชื่อเรื่องขวัญ คนทั้งหลายเหล่านั้นย่อมได้ยินได้ฟังย่อมอุทิศ และนำไปปฏิบัติตาม ที่สำคัญในชุมชนหนึ่ง ๆ การสู่ขวัญมิได้ทำกันบ่อยครั้ง คนที่มาร่วมงานจึงได้ยินได้ฟังบ่อย หลักการ และคำสอนเหล่านั้นจึงกลายเป็นบรรทัดฐานของคนในสังคม โดยไม่ต้องบังคับให้กระทำตาม แต่มั่นอยู่ในวิถีชีวิตของคนในสังคมไปโดยปริยาย

ขวัญในความเชื่อเรื่องแกน อยู่คู่กับสังคมอีสานมาแต่โบราณ ก่อนที่สังคมอีสานจะรับเอาวัฒนธรรมพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์เข้ามา ความเชื่อเรื่องขวัญจึงเป็นแนวคิดสำคัญที่อยู่เบื้องหลัง และมีอิทธิพลต่อวัฒนธรรม ส่งผลพฤติกรรม และกิจกรรมทางสังคมของคนอีสานอย่างมีแบบแผน ทั้งมีการถ่ายทอด และกระทำสืบต่อ ๆ กันมา มีคุณค่าเป็นบ่อเกิด และเป้าหมายของวัฒนธรรม โดยมีสาระสำคัญของความเชื่อ เป็นการแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างแกนกับมนุษย์ มีโครงสร้างความผูกพันผ่านสายขวัญ เชื่อมโยงสังคมมนุษย์เข้าด้วยกัน เมื่อมนุษย์เสียชีวิตลงขวัญก็จะเดินทางกลับเมืองแกน เพื่อไปอยู่ร่วมกับขวัญบรรพบุรุษ การเป็นผีดำ และแกนในที่สุด คอยปกป้องรักษาให้ลูกหลานอยู่เย็นเป็นสุข แม้ว่าในปัจจุบัน คนอีสานโดยทั่วไป อาจจะไม่ได้รับรู้ถึงรายละเอียดของที่มาที่ไปของขวัญ แต่ด้วยความเชื่อเรื่องขวัญที่ถูกส่งผ่านมาทางพิธีกรรม โดยเฉพาะพิธีบายศรีสู่ขวัญ ทำให้ขวัญเป็นที่รู้จัก และเป็นที่ประเพณีนิยมโดยทั่วไปในสังคม ในฐานะพิธีกรรม เพื่อความเป็นสิริมงคลที่โดดเด่นของวัฒนธรรมอีสาน ความเชื่อเรื่องขวัญจึงยังคงถูกส่งต่อ และนำมาใช้เป็นเครื่องมือเพื่อสร้างความผูกพันกันทางสังคม ที่ทุกคนต่างแสดงออกถึงไมตรีจิตฉันทามิตรที่มีให้แก่กัน ทั้งยังเป็นการส่งต่อค่านิยมทางศีลธรรม ซึ่งภูมิปัญญาของปราชญ์อีสานในอดีต ในการกำหนดหลักความประพฤติแห่งความดีงาม เพื่อให้คนในสังคมดำเนินชีวิตถูกต้องตามทำนองครองธรรม ค่อยระวังขวัญ หรือจิตใจให้สะอาด บริสุทธิ์ มีสติเคารพยำเกรงต่อความถูกต้อง ยึดมั่นจารีต ประเพณี ความดีงาม เพื่อความผาสุกร่มเย็นในการดำเนินชีวิต และความสงบสุขของสังคมอีสาน

5. สรุป

ขวัญในทัศนะของความเชื่อเรื่องแกน เป็นมโนภาพทางวิญญาณที่มีความสัมพันธ์กับแกน ซึ่งเป็นลักษณะของความเชื่อที่เก่าแก่ในการยอมรับอำนาจของวิญญาณ ก่อนที่จะพัฒนาเป็นความเชื่อในเรื่องผี เทพ เทวดา หรือพระเจ้า และท้ายที่สุดก็ก่อรูปเป็นลัทธิความเชื่อ และศาสนา โดยในความเชื่อขวัญนี้ ขวัญเกิดจากแกน มีแกนเป็นตัวแทนพระเจ้าสูงสุด ซึ่งมีสถานะเป็นขวัญใหญ่ มีศักยภาพทางวิญญาณสูงสุด เป็นแหล่งกำเนิดของขวัญทั้งมวลบนโลก และในทัศนะเรื่องขวัญนี้ ได้แบ่งขวัญออกเป็น 3 ลักษณะ ตามหน้าที่ของขวัญ คือ ขวัญหลัก เป็นเช่นเดียวกับวิญญาณทั่วไป ที่มีติดตัวมาตั้งแต่เกิด และจะเคลื่อน

ไปสู่ภพอื่นเมื่อตาย มิงขวัญ หรือผีขวัญ สถิตอยู่ในอวัยวะน้อยใหญ่ทั่วร่างกาย สามารถเข้าออกร่างกายได้ในขณะที่มีชีวิตอยู่ และลักษณะสุดท้าย ขวัญมงคล เป็นวิญญาณธรรมชาติที่สถิตอยู่ในธรรมชาติอื่น ๆ เมื่อใดที่ขวัญเหล่านี้ออกจากร่างกาย ด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง มีตกใจ เจ็บป่วย ตีใจสุดขีด เป็นต้น เจ้าของขวัญก็จะมีอาการผิดปกติ ไม่สมบูรณ์ ไม่ร่าเริงแจ่มใส จำเป็นที่จะต้องมีการเรียกขวัญให้กลับเข้าร่าง จึงทำให้เกิดเป็นพิธีกรรมเรียกขวัญ นอกจากนี้ เรื่องขวัญยังเป็นแนวคิดเบื้องหลังวัฒนธรรมอีสาน ที่มีอิทธิพลต่อแนวคิด พิธีกรรม และศีลธรรม ที่ปลูกฝังกันมาแต่เดิม เพื่อใช้เป็นบรรทัดฐานในการกำหนดพฤติกรรม และกิจกรรมทางสังคม ให้เกิดความผาสุกสงบร่มเย็นแก่คนอีสาน ในปัจจุบัน ความเชื่อ และพิธีกรรมเกี่ยวกับขวัญ มีการผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิม กับความเชื่อในศาสนาพุทธ และศาสนาพราหมณ์ที่แผ่เข้ามา แต่ก็เข้ามามีบทบาทในการเป็นส่วนเสริมเพื่อให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ และความเป็นมงคลเท่านั้น แต่สาระสำคัญของความเชื่อ และพิธีกรรม ยังคงแก่นเดิมของความเชื่อเอาไว้

6. บรรณานุกรม

- จตุพล ทองสกุล. (2553). **การดำรงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวไทยดำ บ้านหัวถนน ตำบลดอนพุทรา อำเภอดอนตูม จังหวัดนครปฐม**. ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการภาครัฐและภาคเอกชน. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- นลิน สันธูประมา. (2562) **การเดินทางของขวัญ (ออนไลน์)**. สืบค้นเมื่อ 22 กุมภาพันธ์ 2564, จาก <https://m.museumsiam.org/da-detail2.php?MID=3&CID=177&CONID=3391&SCID=242>.
- บงกช สุทัศน์ ณ อยุธยา. (2550). **การดำรงอยู่ของหอเจ้าบ้านในเขตชุมชนเมือง กรณีศึกษา : เทศบาลตำบลหางดง อำเภอดอนตูม จังหวัดเชียงใหม่**. รายงานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัย จากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม.
- ประยงค์ แสนบุราณ. (2547). **ปรัชญาอินเดีย**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- ปิยลักษณ์ โพธิ์วรรณ. (2559). กระบวนการสร้างพื้นที่ทางสังคมของผีอีสาน. **กระแสวัฒนธรรม**, 17(32), 100-110.

- พระครูอุดมธรรมวิสิฐ (พิมพ์ สุวรรณวงศ์). (2557). **ศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานเรื่องท้าวหัวค้อหล่อ**. ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เพชรตะบอง ไพศุณย์. (2553). **การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของไทดำ ในกระแสการเปลี่ยนแปลง : กรณีศึกษาเปรียบเทียบไทดำในประเทศไทยและสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว**. ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสตร์ การพัฒนาภูมิภาค คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย.
- ภรณ์ไชย โชติกันตะ. (2531). **นิยายปรัมปราเรื่องแกน : วิเคราะห์ความเชื่อตามพงศาวดารล้านช้าง**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- มงกุฎ แก่นเดียว. (2542). “ปลิง (ขวัญ-เขมร)”. **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 8**. มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์ จัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ (5 ธันวาคม 2542).
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์.
- วิทยาลัยครูมหาสารคาม. (2522). **หนังสือชุดความรู้มรดกอีสาน ฉบับอนุรักษ์วรรณคดีอีสานที่เกี่ยวกับชีวิต**. มหาสารคาม: โรงพิมพ์ อภิชิตการพิมพ์.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2562). **ขวัญ จับต้องไม่ได้ มองไม่เห็น ความเชื่อมากกว่า 3,000 ปีมาแล้ว (มติชนออนไลน์)**. (สืบค้นเมื่อ 22 กุมภาพันธ์ 2564, จาก https://www.matichon.co.th/prachachuen/daily-column/news_1364834
- สุเทพ ไชยจันทร์. (2557). **ผู้ไทลูกแกน ภาค 2 สืบค้นรากเหง้าผู้ไทนานาชาติจากนิทานพญาแกน**. กรุงเทพฯ: ตลาตา พับลิเคชัน.
- สุนทร วรหาร. (2561). **การศึกษาวิจัยเรื่องบทสวดในพิธีศพของชาติพันธุ์ไทดำในประเทศไทย: ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และการสื่อความหมาย**. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี, 9 (1), 9-19.
- สมิทร บิติพัฒน์. (2545). **ศาสนาและความเชื่อไทดำในสิบสองจุไทยสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ โอ.เอส. พรินต์ติ้งเฮาส์.

- เสฐียร พันธรังสี. (2546). **ศาสนาเปรียบเทียบ**. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ: หจก. เอมี เทรดิง.
- มหาสีลา วีระวง (เรียบเรียง), สมหมาย เปรมจิตต์ (แปล). (2540). **ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ ประวัติศาสตร์ลาว**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท มติชน จำกัด (มหาชน).
- อลงกรณ์ อิทธิผล. (2558). คำเฮียก (เรียก) ขวัญในพิธีกรรมรักษาโรคของหมอเหยาชาวผู้ไทย. **วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่**, 7(1), 35-55.
- องค์การคำของครูสภา. (2506). “พงศาวดารเมืองล้านช้าง”. **ประชุมพงศาวดาร เล่ม 2**. กรุงเทพฯ: ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์.
- Martin Stuart-Fox (ผู้แต่ง). A History of Laos. มหาวิทยาลัยควีนส์แลนด์: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์, จิราภรณ์ วิญญรัตน์ (แปล). (2553). **ประวัติศาสตร์ลาว**. กรุงเทพฯ: จัดพิมพ์โดย มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย.
- Cheah Yanchong. (1996). More Thought on the Ancient Culture of the Tai People: The Impact of the Hua Xia Culture. **Journal of The Siam Society**, Vol.48 Part 1. (29-48).
- Pittayawat Pittayaporn. (2014). Layers of Chinese Loanwords in Proto-Southwestern Tai as Evidence for the Dating of Spread of Southwestern Tai. **MANUSYA: Journal of Humanities**, Special Issue No 20. (47-68).